

Ajalooromaan: poetika ja poliitika. Teesid

Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse ja Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi võrdleva kirjandusteaduse ja kultuurisemiootika õppekava konverents

8.–9. märts 2012

Tallinn Ülikool, Uus-Sadama 5, M-225

Progressist katastroofini? Visandeid ajalooromaani uurimisest

Eneken Laanes

Sissejuhatuse korras visandab ettekanne ajalooromaani uurimise ajaloo alates Georg Lukácsi žanrit määratlevast uurimusest kuni nüüdisaegsete autoriteni, kes teoretiseerivad 19. sajandi ajalooromaani seost ajalookultuuri ja –teadvusega (Rigney) ja rahvusriikide arenguga (Moretti). Seejuures püütakse välja tuua žanri ebaühtlane esinemine erinevate maade kirjandustes ja püstitakse küsimus, kas on ajalooromaan suuremas sõltuvuses loomishetke ühiskondlikest ja poliitilistest oludest kui mõned muud ilukirjandus sfäärid. Ja kas just seepärast on ta mänginud olulist rolli noorte rahvuste kirjandustes? Samuti kaardistab ettekanne ajaloo ja ilukirjanduse suhet II maailmasõja järel, mil rohkem kui ajalooromaanist selle 19. sajandi tähenduses saab rääkida erinevatest viisidest tegeleda ajaloo ilukirjanduses. Lähemalt vaadeldakse selliseid teoretiseerimiskatseid nagu historiograafiline metafiktsioon, allegooriline ajalooromaan, traumakirjandus jne.

Eneken Laanes on Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse vanemteadur. Avaldanud monograafia kirjanduse rollist Eesti nõukogudejärgses mälukultuuris "Lepitamatud dialoogid: subjekt ja mälu nõukogudejärgses eesti romaanis" (2009). Tema praegused uurimisvaldkonnad on 19. sajandi lõpu Eesti kirjandus ja kirjanduse esteetika ja poliitika pärast eetilist pööret.

Minevik ja tema meediumid: sissejuhatavaid märkmeid

Marek Tamm

1. Minevik on olevikus tähenduslikult kohal, presentne, väga mitmel moel. Seda mineviku vahendatud kompleksset kohalolu võib püüda mõistesse kultuurimälu. Kultuurimälu tugineb erinevatele meediumitele, mis meile minevikuteadmisi vahendavad – verbaalsetele, visuaalsetele ja materiaalsetele meediumitele.

2. Igas ühiskonnas ringleb erinevaid mineviku taasesitusi (representatsioone), mis kasutavad erinevaid meedume. Ajalookirjutus (sh ajalooteadus) on vaid üks mineviku meedume, üks kultuurimälu komponente. Selle kõrval on kultuurimälus tavapäraselt olulisel kohal ajaloolised maalid, filmid, romaanid jms.

3. Eesti rahvuslikus kultuurimälus on erinevate mineviku meediumite seas kandev roll olnud ajaloolisel jutukirjandusel. Kutseline ajalookirjutus on sageli vaid lähtunud ajaloo belletristikas välja töötatud tõlgenduskeemidest ja musternarratiividest.

4. Visuaalsetel meediumitel on eesti rahvuslikus kultuurimälus olnud teisejärguline tähendus (nii näiteks ajaloolisel maalil); seevastu on olulist rolli etendanud ajalooliste romaanide illustratsioonid ja nende põhjal vändatud ajaloolised mängufilmid.

5. Eesti rahvuslikku kultuurimälu on kõige enam kujundanud ajalooline jutukirjandus ja selle derivaadid (pildid, filmid).

Marek Tamm on ajaloolane, TLÜ Eesti Humanitaarinstituudi kultuuriajaloo dotsent ja TLÜ Ajaloo Instituudi keskajauuringute vanemteadur.

Mahtrad: Talupoegade mässu kujutamisest Eduard Vilde romaanides ja võrdlevalt

Tiina Kirss

Kui Marek Tamm on käsitlenud Jüriöö mässu kujutamist Bornhöhe "Tasujas" kui rahvusliku Jüriöö-teksti loomist, siis talupoegade mässu representeerimise heterogeensust eesti kirjanduses ei ole sügavamalt uuritud. Stiihiline talupoegade mäss ei ole mõistagi kitsalt lokaalne, vaid laiem ajalooline nähtus, mida on ulatuslikult uuritud Euroopas nii ajaloolaste kui ajaloolise romaaniga tegelevate kirjandusteadlaste poolt. Eesti kirjanduses tuleks talupoegade mässu, selle hüpotekstilisust ja narratiivse poeetika vaatlemist kindlasti alustada Vilde romaanidest, eriti tema ajaloolise triloogia esimesest köitest, "Mahtra sõda".

Teiseks oluliseks mässupildiks eesti ajaloolises romaanis on Jaan Krossi "Kolme katku vahel" II köite dominant, 1560. aastal toimunud Koluvere mäss, mille ülekanne ja suurendus lakoonilisest lõigust Balthasar Russowi "Liivimaa kroonikas" romaanimõõtmesse ühtlasi raamistab Balthasar Russowi isikulugu romaanis tervikuna. Mässu koodid ja alternatiivid mässamisele sugenevad Russowi-romaanis mässu tunnistamise (kas siis ulmelisest või unenäolise ülikirkusega?) kogemisest, mis omakorda toetab romaani hüpoteesi Russowi enda historiograafilisest sättumusest.

Vilde ja Krossi vahele jääb maastik, mil kirjutati, avaldati, hiljem lausa telliti teistsuguseid ajaloolisi romaane. Kuid intrigeerivaks jääb siiski mõte, et Mahtragi – märksõnana ja metonüümiana hakkas eesti kultuuris tööle – nii eestikeelse ajaloolise romaani alustekstina kui ka muustrina, mis ulatab ehk isegi 1905. aasta sündmuste üleskirjutamisse nii ilu- kui mälestuskirjandusena. Seda isegi (või seda enam) siis kui mõõname, et 1905. aasta sündmused ja lugu ei nimetatud enam mässuks, vaid revolutsiooniks. Aino Kallase jutustuses võtab Bernhard Riivese dilemma isikukeskse ja dialektilise kuju, kuid ei too mässu ja mässulisi Lukacslikult lavale. Bernhard Riiveses kätkeb aga mässu-teksti rahvuslik valulisus.

Mahtra-tekst, kasvõi oma suhteliselt minevikulise läheduse tõttu (nagu seda intervalli on manamisi sõnastanud Ene Mihkelson) on värvitud higi, vere ja häbi porise seguga. Häbile ja *ressentimentile* ja Pyrrhose võituledele on keerulisem rahvust rajada kui (kasvõi ainukordsele)

Sigtuna vallutamisele, heroilisele vastupanule, raskele langemisele. Kuigi Vilde "Mahtra sõda", romaan, mis tugineb dokumentaalsuse "reaalsuse-efektile", rõhub positiivsest aspektist kirjaoskavusele kui väarikuse ja tegususe märgile, ei pääse ka Vilde ajaloolise triloogia lugeja mässuga seotud emotsionaalsetest ja tunnetuslikest sõlmedest. Ettekanne keskendub Mahtratele eesti kirjanduses, tuues võrdlevaid näiteid ajaloolistest romaanidest teistes Euroopa traditsioonides.

Tiina Kirss on Tallinna Ülikooli EHI kultuuriteooria professor.

Lydia Koidula „Juudit ehk Jamaika saare wiimsed Maroonlased“ (1870): Uue Maailma ajaloojutustuse poetikast ja poliitikast eesti kirjanduses

Piret Peiker

Koidula kolm Uude Maailma paigutatud tegevustikuga ajaloolist jutustust "Peruama wiimne Inka" (1866), "Juudit" (1870) ning lõpetamata "Martiniiko ja Korsika" (1874) ei ole eesti kirjanduses erandlikud. Need on osa laiemast eksootiliste jutustuste buumist, mis reeglina puudutasid orjast ja orjandusvastast võitlust ja/või kujutasid muul moel revolutsioonilist rahulolematust kehtiva maailmakorraga mõnes reeglina selgelt määratletud ajaloolises situatsioonis. Teine olulisem autor selles žanris on näiteks Mats Kirsell ("Orjaelu", "Siimon"). Tuleb märkida, et kõik need jutustused on vabad tõlked või adaptatsioonid saksa keelest või muudest keeltest saksa keele vahendusel, mitte "originaalid". Saksakeelsete eeskujude leidmine ja nendega võrdlemine on aga tihti raske, kuna autoriõiguse ideed ei olnud tollaste eesti literaatide jaoks olemas ning nad ei maini oma lähteautorite nimesid ning muudavad nende teksti oma eesmärkide ja maitse kohaselt.

Olen oma varasemas töös "Postcolonial Change: Power, Peru and Estonian Literature" põhjalikult uurinud "Peruama wiimse Inka" tõlget, mille lähteautor, rahvakirjanik W.O. v. Horn on teada, saades inspiratsiooni postkoloniaalse tõlke teoreetikult nagu Tejaswini Niranjana, Harry Trivedi jt. Analüüsides selgus, et Koidula on läbivate ja süstemaatiliste muutuste kaudu põhjalikult teiseks teinud nii Horni konservatiivset poeetikat kui ka poliitikat, eriti mis puudutab Koidula jutustaja isiklikustatud suhestumist räägitava looga ja lugejaga ning jutustuses esitatavat ajakontseptsiooni ja arusaamu inimloomusest ja ajaloolisest muutusest.

"Juuditi" uurimiseks on Koidula varasema tõlkepoetilise eripära tundmine oluline, kuna loo algallikat ei ole seni õnnestunud vaatamata pingutustele leida. Samas on "Juudit" "Inkast" suuresti erinev teos ning kindlalt võib öelda, et eeskujuks ei olnud ükski nendest pastoritest-rahvakirjanikest, kelle töid Koidula ja tema isa valdavalt mugandasid. Ettekandes tahan käsitleda "Juuditi" poeetika kesksetena esile tõusvaid aspekte: rassisuhted, orja/metslase kuju ning ajaloolise ja müütilise aja suhe. Väidan, et Koidula kasutab eksootilist ruumi, et luua tema kaasajas aktuaalseid poliitilis-ajaloolisi allegooriaid. Kui aga "Inka" puhul on allegooria otseselt poliitilisele võitlusele orienteeritud ja valdavalt progressioptimistlik, siis "Juuditis" on ajalugu hoiatavalt düstoopiline ning lootus väljendub lõpuks veel ainult müütilises dimensioonis.

Piret Peiker on võrdleva kirjandusteaduse lektor Tallinna Ülikoolis. Ta on üldise kirjandusteaduse doktoriüliõpilane Turku Ülikoolis ning lõpetamas väitekirja modernsusdiskursustest eesti kirjanduses.

Balti ajalugu balti romaanis

Liina Lukas

Minu aplust pöörduda tagasi Balti ajalukku ja ka lähiajalukku võiks küll käsitleda vanadussümptomina. Kuid ma ei tea tõepoolest erutavamalt, suursugusemat maailma ühele kirjanikule. (Edzard Schaper)

Kuidas ma seda minevikku vihkan, seda seitsmesaja-aastast minevikku, millest ei saa kunagi lahti, mis ripub sul kaelas nagu raudahel. (Sigfried von Vegesack)

Võime küll Balti ajalooepika käsitlemist alustada Läti Henriku kroonikast, kuid Balti ajaloo belletristlik käsitlemine algab nii eesti, läti kui baltisaksa kirjanduses siiski 19. sajandi viimasel veerandil, olles seotud ühelt poolt realismipoeetika postulaatide ning historistliku ajalookirjutusviisi juurdumisega, teiselt poolt vajadusega põhjendada kogukondlikku (olgu siis rahvuslikku, regionaalset, kultuurilist või poliitilist) identiteeti ajalooliste identsusnarratiividega. Sealtpäeval võime pea igat baltisaksa kirjaniku kirjutatud Balti-ainelist romaani pidada ajalooromaaniks – ilma ajaloolise legitimeerimisega oleks raske põhjendada õigust maale. Ettekandes asetan eesti ajalooromaani taustale baltisaksa oma, teen ülevaate baltisaksa ajalooromaani tüüpidest, allikatest, funktsioonidest ja retseptidest.

Liina Lukas on Tartu Ülikooli maailmakirjanduse dotsent ja Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse vanemteadur. Juhib teadusprojekti "Balti kirjakuultuuri uurimis- ja võrguprojekt EEVA" (2012-2015). Tema peamisteks uurimisteemadeks on baltisaksa kirjandus, eesti kirjandus võrdlevast perspektiivist, saksa-eesti kirjandussuhted.

Aino Kallas, Reigi realism ja "kollane ajalugu". Spekulatsioonid

Aivar Põldvee

Aino Kallas (1878–1956) ammutas oma peamiselt soomekeelse loomingu ainet Eesti ajaloost, 14. sajandist kuni 19. sajandini. Kirjaniku ja isiksusena oli ta piiripealne, mõneti ka ebatüüpiline nähtus, nagu "Hundimõrsja" libahunt, kellel oli kaks olemust. Ühe jalaga Soomes, teisega Eestis, abielus eesti rahvuskultuuri suurkuju Oskar Kaldaga (1868–1946), püüdnud rahvusvahelist läbilööki, "naine, kellel oli aju", kui tsiteerida ühe tema novelli pealkirja. See piiripealne asend lubab esitada mitmes suunas küsimusi nii autori, tema loominguga kui ka eesti kirjanduse ja ajalootaju kohta.

Aino Kallas kirjutas Lydia Koidula biograafia ning tegi põhjalikku uurimistööd oma ajalooaineliste novellide tausta loomiseks. Ometi keeldus ta end ajalookirjanikuks pidamast. Selgus saabus 1908. aastal, seoses Gustav Suitsu kriitikaga: "Mu viga seisnes selles [--], et tahtsin käsitleda eesti probleeme. [--] See on ülesanne, mis jääb eesti kirjanikele." Lahendus oli "käsitleda üldinimlikke probleeme, kuid eesti tegelastega". Pärast uues laadis saavutatud edu ütleb ta kirjas Oskar Kaldale (25. VII 1929), et "ajalooliste, kombeid kirjeldavate ja psühholoogiliste romaanide kirjutamine jääb teiste ülesandeks. Minu ala on müüt ja legend."

Ometigi sai ajalugu Aino Kalda kätte. Kõigepealt 1935. aastal, kui näidendile "Mare ja tema poeg" langes osaks hüsteeriline marurahvuslik vastuvõtt. Teiseks, 20. sajandi keskpaiku toimunud ajaloo pööre tegi ajaloo aineks ka need teemad, mille juurde Aino Kallas pages ajaloo (ja oma teise mina eest). Kasutades võrdlust ajakirjandusega, võiks seda nimetada "kollaseks ajalooks". Kolmandaks, Aino Kalda lugude tegelased on pakkunud pinget ajaloolastele, et selgitada välja, "kuidas asjad tegelikult olid". Eriti intrigeeriv on Reigi juhtum, kus tulid päevavalgele detailsed allikmaterjalid, mis heidavad romantilisele ballaadile naturalistlikku valgust.

Aivar Põldvee (s 1962) on lõpetanud Tartu ülikooli ajalooteaduskonna, kaitsnud doktoriväitekirja Bengt Gottfried Forseliusest. Peamiseks uurimisvaldkonnaks eesti hariduse, kultuuri ja keele ajalugu 17. sajandil. Töötab erakorralise vanemteadurina TLÜ Ajaloo Instituudis ja Eesti Keele Instituudis.

Väljatung kui väljakutse: Viikingiromaan ja ajaloopoliitika 1930. aastatel

Linda Kaljundi

Ettekanne keskendub kahele populaarsele viikingiromaanile: Karl-August Hindrey "Urmas ja Merike" (1935–36) ning August Mälgu "Läänemere isandad" (1936).

1930. aastate vikerlaste-romaanid seostuvad mitme toonase ajaloopoliitika võtmeküsimusega: tellimusega võiduka ajaloo järele, eliidi konstrueerimise ja ajaloo militariseerimisega, samuti sooviga distantseeruda Saksa ja Vene pärandist ning lähendada Eestit Skandinaaviale. Need uued suundumused väljendusid ka teistes, sageli rohkem rahastust eeldavates vormides nagu näiteks monumentide rajamine ja ehitismälestiste restaureerimine, suurte aastapäevade ja üleriiklike rituaalide avalik tähistamine jmt.

Selle kõrval tunduvad viikingiromaanid paljulubava ja isegi liiga lihtsa lahendusena võiduka ja sõjaka ajaloo loomiseks: nad paigutuvad eelkoloniaalsesse – ja ka koloniaaldiskursuse eelsesse – aega, võimaldavad panna enda heaks tööle viikingi-kuvandis peituvad ressursid ja ka ainsa võiduka väljatungi, mida rahvuslik ajalugu tunnistab.

Kummatigi tõukub käesolev ettekanne tähelepanekust, et just kirjandusteostena võimaldavad nad vaadelda väljakutseid, mida taoline ajaloo ümber tegemine kaasa tõi, märksa paremini kui nii mõnigi teine kultuurimälu meedium. Esmajoones puudutab see probleeme, mida kätkesid endas ohvri moraalsele üleolekule rajatud sõnumi ümberkujundamine – ning selle mitte üksnes kaotava ja kaitsva, vaid ka väljatungiva ajaloo tuumaks kujuneva uut tüüpi kangelase

vermimine. Sellele lisanduvad kolonialismi varjatud pärandiga seotud pained, alandus ja alaväärsus.

Lisaks pakuvad mõlemad teosed head näidet selle kohta, kuidas ka sõdalasteromaanides (või nimelt nendes) võivad saada soolised suhted ja hierarhiad, aga samuti romantika, armastuse ja orjastamise fantaasiad üheks olulisemaks ajaloo tegemise tugipunktiks.

Linda Kaljundi (s. 1979) on ajaloolane, TLÜ Ajaloo Instituudi teadur, Helsingi ülikooli doktorant. Peamisteks uurimisteedeks Euroopa ekspansioon kõrgkeskajal, ajalookirjutuse ajalugu ja teooria, Eesti rahvuslik kultuurimälu. Muuhulgas avaldanud rohkelt käsitlusi Eesti kaasaegse ja samuti varasema ajaloolise ilukirjanduse kohta.

Visandusi eesti sõjaromaani venelase kujust

Anneli Kõvamees

Eesti ajaloolises proosas võib välja tuua kolm suuremat lainet: 19. sajandi lõpukümnendid (Eduard Bornhöhe, Andres Saal), 1930. aastad (Mait Metsanurk, August Mälk jt) ja 1970. aastad (Jaan Kross). Kui visandada venelase kujutamise piirjooni eesti kirjanduses, siis kohtab ka venelastest tegelasi enamasti just ajalooainelises proosas. Venelased on eesti identiteedi üks olulisemaid teisi baltisakslaste kõrval. Läbi ajaloo on, sõltuvalt poliitilisest olukorrast, rõhutatud venelaste vastavalt kas positiivset või negatiivset rolli eesti aja- ja kultuuriloos. Pendel on liikunud äärmusest äärmusesse, pakkudes üliposiitivseid vene sangareid (nt sentimentaalse jutukirjanduse esindaja Suve Jaani "Vene süda ja vene hing" (1841), Eduard Männiku jutustused 1940. aastatel) või barbaarseid vägivallatsejaid ja rüüstajaid 1930. aastate ajaloolises proosas (nt Enn Kippeli romaanid) ja pagulaskirjanduses (nt Arved Viirlaiu romaanid).

Ettekandes vaatlen venelaste kujutamist ajaloolistes romaanides, keskendudes sõjateemalistele teostele, nt E. Kippeli "Suure nutu ajal" (I-II 1936), "Kui Raudpea tuli" (I-II 1937). Ettekanne annab ülevaate iseloomulikest tendentsidest venelaste kujutamises eesti sõjaromaanis 20. sajandil, põigetega 19. sajandi lõppu, keskendudes venelastega seotud stereotüüpidele ning nende seostele teoste ilmumisaja ühiskondlik-poliitilise atmosfääriga. Millega seoses venelastest tegelasi kujutatakse? Milliste ajalooliste sündmustega venelased seostuvad? Kuidas mäletatakse/kujutatakse ajaloolisi sündmusi ja venelaste rolli neis?

Teemaga seotud publikatsioonid:

- Anneli Kõvamees, Eesti proosa venelasekuvandist 1940. aastate teisel poolel. – Uurimusi 1940. aastate eesti kirjandusest. Toim. A. Kõvamees. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2011, lk 169-181.
- Anneli Kõvamees, Фрагменты эстонской военной прозы: 2-я Мировая война и русские во II-й пол. 1940-х годов. - Toronto Slavic Quarterly. Academic Electronic Journal in Slavic Studies, nr 34 Fall 2010, lk 293–304.
<http://www.utoronto.ca/tsq/34/index.shtml>
- Anneli Kõvamees, Vabadussõda 1930. aastate eesti romaanis. – Keel ja Kirjandus 2008, nr 5, lk 321–334.

Anneli Kõvamees, PhD, on Tallinna Ülikooli Eesti Keele ja Kultuuri Instituudi eesti kirjanduse lektor ja Slaavi Keelte ja Kultuuride Instituudi teadur sihtfinantseeritava teadusteema "Eesti tekst vene kultuuris. Vene tekst eesti kultuuris" raames. Tema peamised uurimissuunad on eesti reisikirjandus, imagoloogiline kirjandusuurimus, venelase kuvand eesti kirjanduses.

Hiinlane kapis: vaenlase-kuju Vabadussõjas osalenute mälestustes ning Vabadussõda käsitlevas ilukirjanduses

Alo Lõhmus

Oma ettekandes püüan anda ülevaate vaenlase kujutamisest Vabadussõda käsitlevates tuntumates ilukirjandusteostes (Albert Kivikase novell "Verimust" ja romaan "Nimed marmortahvil", Kalju Rahu "Isamaa eest", Richard Rohu "Esimene armastus" ja August Gailiti "Isade maa") ning võrdlen seda Vabadussõjas osalenute mälestustes, päevikutes ja kirjades talletatuga (Vabadussõja Ajaloo Komitee poolt kogutud materjalid Eesti Riigiarhiivi fondis 2124). Lähemalt peatun vaenlase rahvuslike tüüpide (venelane, lätlane, baltisakslane, hiinlane) kujutamisel, samuti sellel, kas ja kuidas on autorid edasi andnud vangistatud vaenlaste hukkamisi.

Nende eriilmeliste allikate varal (rindel kirja pandu, hilisem ilukirjandus ning viimaks mälestustes esitatu) põhjal on võimalik jälgida, kuidas käsitus sõjast kui julmast ja ebainimlikust sündmusest annab maad käsitlusele sõjast kui kangelaslikust sündmusest, kuid ei tõrju seda siiski täielikult välja.

Alo Lõhmus (s. 1973) on lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo erialal. Töötanud ajalehtedes Postimees, Eesti Ekspress ja Maaleht. Alates 2009. aastast õpib Tallinna Ülikooli doktorantuuris kultuuride uuringu erialal. Doktoritöö teemaks on "Eesti Vabadussõda: fiktsioon ja autofiktsioon" (juhendaja Marek Tamm).

Mälukaotuse loovast funktsioonist K. Ristikivi ajaloolises proosas

Jaan Undusk

Vaatluse alla võetakse habemega küsimus: miks hakkas oma loomingus seni väljapaistvalt Eesti-keskne Ristikivi 1960. aastail kirjutama ajaloolisi romaane, mille tegevuspaik on kaugetel maadel ja tegelased võõramaalased, pöördumata lubadustest hoolimata tagasi Balti ruumi? Sellele vastamisel kasutatakse loova mälukaotuse (mälunihke, teisaldatud mälu, *displacement of memory, displaced memory*) metafoori, millega kirjeldatakse olukorda, kus inimene pärast mälukaotust oma minevikku taastades hakkab pihta hoopis teisest ja sageli kaugemast otsast, töötades läbi mäletamise piirkondi, mis on seni olnud varjul. Et osa

mäluainest on trauma tõttu lukustatud või tabu (Eesti), aktiveeruvad eneseidentifikatsiooni avaramad kontekstid (Euroopa), kus rahvuspoliitilised rollimängud ei oma enam otsustavat tähtsust ning võimalik on vabam ("kergemeelne") loov vaim. See lubab Ristikivil omaks võtta ideoloogilisi skeeme, mis eestlaste ajaloo käsitlemisel on vastunäidustatud ning näha ka näiteks „ristirüütli“ kui eesti rahvusnarratiivi ajaloolises vaenlasekujus Euroopa narratiivile omast kangelas. Oma viimases romaanis "Rooma päevik" jõuab Ristikivi suure ringiga Balti motiivide ligi.

Jaan Undusk (s. 1958), Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse direktor.

Kultuurimälu transmeedialisus: ranna motiiv 1944. aasta põgenemisest jutustavates tekstides

Maarja Saldre

Ettekanne lähtub arusaamast, et ajalugu püsib kultuurimälus vahendatuna enam kui ühe modaalsuse poolt. Enamasti on nendeks verbaalne ja visuaalne modaalsus, mis tähendusloome protsessis teineteist mõjutavad. Mõned sündmused sõnaliselt kirjeldavad tekstid kinnistuvad mälus mentaalsete piltidena ning jäädvustatud pildid omakorda jutustavad lugusid. Selleks et ajalugu kultuurikandjate teadvuses püsiks, tuleb seda vahendada korduvalt (Lotman 2005 [1984], Rigney 2005). Seejuures hõlmab iga kordus endas esiteks variatiivset osa, mida mõjutavad nii autori kaasaegne sotsiokultuuriline taustsüsteem kui ka vahendamiseks valitud meedium (Erll 2008). Teisalt on analüüsi teel võimalik eristada kõikides versioonides korduv, invariantne tuum. Kirjeldades taolisi kordumisi kultuurimälu vaatepunktist, osutub viljakaks transmeedialisuse mõiste (Herman 2004), mis asetab terviku meediumispetsiifilised ja invariantseid aspekte omavahelisse dialoogi.

Eesti kultuurimälus võib ühe sellise transmeedialise tervikuna analüüsida 1944. aasta üle mere põgenemisi vahendavaid tekste. Ettekanne vaatleb fragmente materjalidest, mille seas on teekonna läbi teinud August Gailiti "Üle rahutu vee" (1951) ja kodumaale jäänud Herman Sergo "Põgenike laev" (1966), filmitekstidest Sulev Keeduse "Somnambuul" (2003) ning teatritekstidest Jaan Kruusvalli "Pilvede värvid" (i.a.), mille Mikk Mikiver 1983. aastal Draamateatris lavale tõi. Lugusid sellest teekonnast jutustavad aga ka maalikunsti- (Eerik Haamer) ja luuletekstid (nt Bernard Kangro kogu "Põlenud puu" (1945), mis sai põhiosas kirja pandud just teeasumist oodates). Tegelasel on neis narratiivides üldjuhul fiktsionaalsed, ent sündmused toimuvad selgelt määratletud aegruumis ning leiavad autori taustast lähtuvat mõtestamist.

Analüüsi fokuseerituse huvides, keskendub ettekanne tekstide võrdlemisel ranna motiivile. Rand on neis esiteks sündmuste toimumise ruum ning teiseks sümbolruum, millel on juba intuitsivselt tajutav tugev poeetiline potentsiaal. Rand on piiritsoon oma ja võõra, mineviku ja tuleviku vahel, aga ka lootuse ja meelegaheite mälupaik, seda nii üksiku tegelase kui rahvuse seisukohalt. Ühelt poolt võiks arvata, et ranna motiiv on korduva temaatilise elemendina meediumist pigem sõltumatu, ent ometi võime nende tekstide puhul rääkida kirjandus-, filmi- ja teatripärasest rannast. Ettekanne püüab vastata küsimustele, millised on vahendatud randade invariantseid tunnused, millised tähendusloomelised variatsioonid on meediumist sõltuvad, millised aga tulenevad autoripoeetikast või loomise ajaloolise (sh poliitilise)

konteksti dünaamikast. Need eri aegadest pärit tekstid joonivad alla mäletamise paratamatut polüfooniat, mis ongi transmeedialise kultuurimälu toimemehhanism.

Maarja Saldre on Tartu Ülikooli semiootika osakonna doktorant. Töös olev väitekiri käsitleb kultuurimälu transmeedialist aspekti.

Rudolf Sirge ajalooaevad

Aare Pilv

Rudolf Sirge on kirjutanud mitu (lähi)ajaloolist teost – 1917. aasta Tartu sündmustest "Rahu! Leiba! Maad!" (1929), millest ümber töötatuna sai "Tulukesed luhal" (1961), 1918. aasta Saksa okupatsiooni kujutav "Must suvi" (1936), esimese nõukogude aasta külaelu kujutav "Maa ja rahvas" (1956), neile lisaks mitmeid novelle ja jutustusi, mis püüavad kujutada 1940. aastaid eelkõige külaühiskonnas. Kõik nad pakuvad huvitavat mõtteainet ideoloogiliselt mõjutatud ajalookujutuse loomuse üle, seda enam, et Sirge näol oli tegu n-ö loomupärase punasega, kes pooldas tavalisest sotsiaaldemokraatiast pisut vasakpoolsemaid vaateid juba 1920. aastate Eestis, kuid pidi ometi (või just seepärast?) nõukogude ajal läbi tegema keerulise kohanemisprotsessi, kus väliselt peale sunnitud ning isiklikust maailmavaatest tulenevat on tagantjärele keeruline eristada. 1930. aastate saksapõlgliku rahvusluse lainega resonantsi sattunud "Mustast suvest" nõukogude ajal kordustrükke ei tehtud (samas on see ainus Sirge teos, mis on taastrükitud taasiseseisvunud Eestis), "Maa ja rahvas" avas nõukogude eesti proosale tee välja rangest sotsrealismist ning "Tulukesed luhal" on kunagise naturalistliku revolutsioonikujutuse töötlus tollastele kunstilistele ja poliitilistele nõuetele vastavamaks, mis aga ometi ka sellisena sattus ülalpoolt tulnud muutmisnõuete ohvriks.

See kõik ärgitab küsima, millises vahekorras on nende teoste puhul ametlikult sallitud kirjanduse raamistikku sobitumise püüded, avalikumad või varjatunud survele vastupaneku signaalid ning ebateadlikumad jäljed traumaatiliste kogemuste jäetud okastest. Asja komplitseerib see, et tollastele retseptsioonivõtmetele muutub ligipääs tänapäeval üha raskemaks, ning kujutus, et nüüd, kui meie tõlgendusvõimalused on vabad, näeme neid tekste nende puhtas olekus, on tõenäoliselt samavõrra illusioon kui nende ilmumise ja aktiivse lugemise ajal. Siiski võib oma lugemisvõimeid järele proovida – kui see ei anna suuremat selgust nende tekstide kohta, siis vähemasti meie endi kui lugejate positsiooni ajaloolise determineerituse kohta.

Aare Pilv (1976), MA, UTKK teadur, peamised uurimisteed on olnud poetilise kirjutuse suhted isikliku ja kollektiivse identiteedi konstrueerimisega, Madis Kõivu looming, kaasaegne eesti luule. Viimasel ajal tegelnud ka Rudolf Sirge loominguga ülelugemisega. Avaldanud luulekogusid ja tõlkinud ilukirjandust peamiselt vene keelest.

Filmimisloata ajalooromaan: meediumidevahelise tõlke raskused 1950. aastate Eesti NSV-s („Prohvet Maltsveti“, „Mahtra sõja“ ja „Ümera jõe“ näitel)

Kristel Kotta

Nii kirjandus kui ka film on kultuurimälu meediumid. 1950. aastate Eesti NSV oli eelmistelt poliitilistelt režiiidelt saanud päranduseks arvestatava hulga ajalooromaane, mille asjakohasuse ümberhindamine toimus käsikäes uue kirjandusklassika kaanoni kujundamisega. Uue ühiskonnakorra poole pürgides ei olnud potentsiaalselt kontrollile allumatute detailidega koormatud ajalugu just kõige moodsam ega ohutum aines, mida propageerida. Ka ajalooteaduses tuulutati tubasid. See, mida peetakse Eesti rahvuslikuks filmikunstiks, sündis järgmise kümnendi alguses. Kuid seda sündi oli Tallinna Kinostudios hakatud ette valmistama, pöörates uuriva pilgu varasemale romaanipärandile. Ajalooromaanide ekraanile toomine tõusis päevakorda vahetult peale Stalini surma. Käivitused stsenaariumiprojektid "Prohvet Maltsvet" (1954–1955), "Mahtra sõda" (1955–1959) ja "Ümera jõel" (1956–1961). Tõsi, filmimisluba neist ükski ei saanud.

Ettekanne haakub konverentsi peaesmärgiga kaardistada Eesti ajalooromaani ajalugu selliselt, et näitab ajalooromaani katset siirduda filmimeediumisse ning selle teekonna sulgumist tupikusse kindlas ajaloolis-poliitilises situatsioonis. Kuna Tallinnfilmi hilisemad, teostatud ajaloofilmid, millest suurem osa põhineb romaanidel, on veel läbi uurimata, on hetkel raske hinnata, mis mõju oli 1950. aastate teise poole luhtunud katsetustel meediumidevahelise tõlke tegelikule käivitumisele, ent omaette väärtus on faktil iseenesest. See näitab, mis suunas oli liikumas kohalik, oma mängufilmitraditsiooni üles ehitav üleliidulise alluvusega studio. Inspiratsiooni sooviti leida Eesti ajaloost ja kirjandusklassikast, ehkki ideaaliks oli nüüd seatud üleliiduline internatsionaalsus. Rahvuslikule mälu kollektiivile oli tekkinud agressiivne võistleja – klassivõitluse ja kommunismi-ideed propageeriv mälu kollektiiv, mis ainsana nautis ametlikku heakskiitu. Vaatamata sellele kui palju üritati vaadeldavate romaanide ainesele anda tõlkimise käigus ideoloogiliselt sobilikumat värvingut, oleks filmiprojektide õnnestumine taganud kultuurimälu ammustele, nõukogude-eelsel perioodil välja kujunenud jõukeskmete uue, väga mõjusa ja laiaulatusliku leviku. Väidan, et selle katse ebaõnnestumine tähendab katkestust Eesti rahvusliku mälu kultuuri loomulikus pürgimuses vabalt edasi kanduda.

Konverentsi esimese fookusega – ajalooromaan kui kultuurimälu meedium – haakub teema niivõrd, kui võrd keskendub kolme romaani sisuliste elementide ülekandmisele, nende püsimisele või püsimise võimatusele vastavates stsenaariumides. Pööran tähelepanu sellele, milline ajalooesitus on oluline romaanides ning kuidas see muutub tõlkel filmimeediumisse. Võrdluse juures arvestan teoste loomisaegade pika vahe ja muutunud oludega.

Teist fookust – ajalooromaan kui kirjanduslik žanr – puudutan küsides, mis võis olla ajalooromaani filmikunsti adapteerimise eesmärk 1950. aastatel ja miks osutusid just need kolm romaani žanri potentsiaalselt filmitavateks esindajateks.

Peamiselt keskendun konverentsi kolmandale fookusele – ajalooromaani intermediaalsetele suhetele. Romaanide tõlkimine filmikunsti ja selle raskused on keskne protsess, mida jälgin. Kuidas ajaline distants, muutunud poliitiline olukord ning teise meediumi poeetika tingisid romaaniainese ümbertõlgendamist? Kuidas mõjutas tõlgendust tollane ajalookirjutus? Mis juhtus, et tõlkekatse ei õnnestunud?

Kristel Kotta on õppinud Tallinna Ülikoolis ajalugu (BA) ja kultuuriteooriat (MA). Hetkel on ta Tallinna Ülikooli ajaloo eriala doktorant ja Tartu Ülikooli ajaloo ja ühiskonnaõpetuse õpetaja magistrant. Töötab Haapsalu Rahvaülikoolis soome keele õpetajana. On käinud

kolmel semestril üliõpilasvahetuses Soomes ja töötanud erinevate ainete õpetajana. Lähedasteks valdkondadeks on filmiajalugu ning soome keel ja kultuur.

Olnud ajad ja ruumid kinolinal: „Viimne reliikvia“ ja „Kolme katku vahel“

Eva Näripea

Ettekanne keskendub kahele ajalooromaani ekraniseeringule Nõukogude Eesti filmikunstis: kultusstaatuse omandanud "Viimne reliikvia" (1969, rež Grigori Kromanov, Tallinnfilm), mis põhineb Eduard Bornhöhe romaanil "Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimased päevad" (1893), ning oluliselt tagasihoidlikuma retseptiooni osaliseks saanud "Kolme katku vahel" (1970, rež Virve Aruoja, Eesti Telefilm), mille seosed oma kirjandusliku "allikaga" (Jaan Krossi samanimelise romaaniga) on oluliselt keerulisemad. Ekraniseeringuid käsitletakse ruumirepresentatsioonide perspektiivist, uurides, missuguseid strateegiaid ja võtteid filmide stsenaaristid, režissöörid ja kunstnik-lavastajad filmiruumide loomisel kasutasid ning kuidas kirjandusliku lähtematerjaliga suhestusid. Nagu igasugused ajalooromaanide ekraniseeringud, kõnelevad ka "Viimne reliikvia" ja "Kolme katku vahel" (ehk isegi ennekõike) omaenda valmimisajast, seega pigem olevikust kui minevikust. Selles mõttes muutub oluliseks Tallinna vanalinna roll teatava vastupanu-locus'ena Nõukogude Eesti kultuurisituatsioonis. Võib väita, et kui „Viimse reliikvia“ õõnestusnarratiivi on senini peaaesjalikult seotud filmi heliribaga (ja konkreetsemalt laulutekstidega), siis selle linatõese ruumikujutuse ideoloogiliselt vastakad allhoovused on pälvinud tunduvalt vähem tähelepanu. Lisaks annab "Viimse reliikvia" ja "Kolme katku vahel" žanrierinevus (üks ajalooline seiklusfilm, teine (Jaan Krossi enda määratluse järgi) psühholoogiline draama) võimaluse vaadelda, mil määral ja moel erineb nende arusaam ajaloolisest linnaruumist ja selle representeerimisest. Ekraniseeringute analüüsimisel lähtun seisukohast, et romaanide ja ekraniseeringu vahel pole "originaali" ja "koopia" hierarhiat, vaid et neid tuleb käsitleda võrdsete kunstiteostena, mida seovad intertekstuaalsuse sidemed.

Eva Näripea on Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuri- ja kirjandusteooria töörühma filmiteooria teadur ja Eesti Kunstiakadeemia külalisvanemteadur. Tema doktoritöö (kaitstud 2011. aastal Eesti Kunstiakadeemias) käsitles ruumirepresentatsiooni Nõukogude Eesti filmikunstis.

Ajaloost kirjanduseks ja tagasi. Balthasar Russowi kroonika kirjutamisest, kasutamisest ja ärakasutamisest

Juhan Kreem

Balthasar Russowi kroonika oli menuk juba vahetult pärast esmailmumist. Kroonika kujutas kompaktselt Liivimaa varasemat ajalugu ja käsitles detailselt Russowi enda kaasaega. Ta absorbeeris endasse balti kirjalikku pärandit (ja suulist pärimust) ning asetas sellele moraalseid ja poliitilisi aktsente, mis mõjutavad meie ettekujutusi 16. sajandi Liivimaast tänaseni. Raskestiharatavast amorfsest minevikust tegi Russow ajaloo – loo, mida sai lugeda

jutustada ja kuulata. Russowi mahlakate kirjelduste juurde on meelsasti tagasi pöördutud nii hilisemates kroonikates, professionaalses ajalookirjutuses kui ka rahvajuttudes. Russowi kroonikast pärit motiivistik on olnud armastatud ajaloolise belletristika ja filmikunsti allikana. Käesoleva ettekande eesmärk on osutada selle lummuse ilmingutele ning otsida selle põhjusi. Ettekande fookuses on ajaloolised ja poliitilised kontekstid. Russowi vaatepunkt liivimaalase, protestandi ja tallinlasena on olnud oluline Balti identiteedi konstrueerimisel. Russowi sotsiaalkriitikat on saanud aga rakendada nii keskaegse Liivimaa ebaõnnestumise seletamisel kui ka laiemalt kogu "saksa baltikumi" kriitikana. Võimalik, et peale poliitika on Russowi kroonika menu taga ka poetikast lähtuvaid põhjusi.

Juhan Kreem (1971) on õppinud ajalugu Tartu Ülikoolis ja medievistikat Kesk-Euroopa Ülikoolis Budapestis. Alates 1996 töötab Tallinna Linnaarhiivis teadurina. PhD 2002, Tartu Ülikool. Peamised uurimisvaldkonnad on keskaegse Liivimaa, Saksa Ordu ja linnade ajalugu.

Jaan Krossi (ja Lennart Mere) heitlused ajaloomuusaga

Märt Väljataga

1970. ja 1980. aastatel muutus fiktsiooni ja dokumentaalkirjanduse vaherkord eesti kirjanduskriitikas sagedaseks arutlusaineks. Sellega seoses mainiti teoseid, nagu Juhan Smuuli "Jäine raamat" (1959), Ülo Tuuliku "Sõja jalus" (1974), Juhan Peegli "Ma langesin esimesel sõjasuvel" (1979), Endel Nirgi "Kaanekukk" (1977), pikki esseistlikke ja võtmeromaanilikke passusi Mati Undi, Teet Kallase ja Mihkel Muti lugudes ning iseäranis Jaan Krossi ja Lennart Mere loomingut. Arvatavasti meie kultuuri väiksuse tõttu ei rahuldunud kumbki suurmees ainult ühe – kirjaniku – rolliga, mõlemad taotlesid oma ajaloolastele spekulatsioonidele ka teaduslikku tunnustust. Krossi ajalooliste romaanide, eelkõige "Kolme katku vahel" ümber puhkes kirglik ja huvitav väitlus. Selles avaldus ajaloolaste umbusk kirjaniku poeetiliste vabaduste suhtes ja teisalt kirjaniku soov tõendada, et tema looming ei ole pädev mitte üksnes fiktsioonina, vaid ka ajalootena. Arutelu ei keskendunud ainult faktiküsimustele, vaid selles visandati ka ajaloolise romaani tüpoloogiasid ning mõtiskleti fiktsionaalsuse (välmelisuse) üle mõistetes, mis ennetavad nüüdisaegseid arutelusid. Ettekanne püüab neist diskussioonidest ülevaadet anda.

Märt Väljataga toimetab ajakirja "Vikerkaar" ja õpetab kirjandusteadust Eesti Humanitaarinstituudis.

Võim, usk ja südametunnistus Hilary Manteli romaanis „Wolf Hall“

Raili Marling

Ajalooliste romaanide üheks keskseks teemaks on mäletatud poliitika ja mälupoliitika, seda nii kujutatud kui kujutava perioodi kontekstis. Käesoleva ettekande eesmärgiks on rääkida poliitika ristumisest usuliste veendumustega, täpsemalt reformatsiooni kehtestamisest

riigiusuna 16. sajandi Inglismaal, ning sellest johtuvatest eetilistest ja pragmaatilistest valikutest, nii nagu neid kujutatakse Hilary Manteli Bookeri kirjandusauhinna võitnud romaanis "Wolf Hall" (2009), mida võib pidada ajalookirjutuses tüüpiliselt oportunistina kirjeldatud reformide praktilise läbiviija Thomas Cromwelli rehabiliteerimiskatseks. Ettekande keskmeks on Thomas Cromwelli ja hiljem pühakuks kuulutatud Thomas More'i konflikti kujutamine, milles lisaks usule mängib olulist rolli klassipositsioon. Ettekanne toetub küll ka ajalookirjutusele, kuid peamiseks huviobjektiks on romaani representatsioonija mälupraktikad kui usulis-eetilise ruumi loomise strateegiad. Manteli romaani vaadeldakse koos populaarsema ajalookirjanduse hulka loetud sama perioodi ja ideoloogilist konflikti käsitlevate C. J. Sansomi romaanidega (eelkõige "Dissolution" (2003)), vastamaks küsimusele, kuidas religiooni ja riigi suhete mäle(s)tamine neis 21. sajandi romaanides suhestub kaasaegse sekulaarse ja ilmaliku maailmavaate konfliktiga. Tõmmatakse paralleele romaani eestikeelse tõlke retseptiooniga.

Raili Marling on Tartu Ülikooli amerikanistika dotsent. Tema peamisteks uurimisvaldkondadeks on diskursusanalüüs (eelkõige kirjalike tekstide analüüs), soouuringud ja võrdlevad kultuuriuuringud. Viimasel ajal on ta tegelenud mehelikkuse poliitika ja postsotsialistlike soosuhete analüüsiga. Ta on kahe eelretsenseeritava teadusajakirja – Ariadne Lõnga ja Aspasia: International Yearbook of Central, Eastern and Southeastern European Women's and Gender History – tegevtoimetaja.

Ene Mihkelsoni „Ahasveeruse uni“ kui historiograafiline metafiktsioon

Eva Rein

Kuigi "Ahasveeruse une" tegevus toimub põhiliselt Eestis, on teose fiktsionaalse maailma haare palju laiem. Kodutanumast avaram on ka ühiskondlik ja kultuuriline pind, millest teos võrsus. "Ahasveeruse uni" oma teemaderingi ja jutustamisviisiga asetseb maailmakirjanduse tippude seas. Eelõeldust tulenevalt on otstarbekas alustada Ene Mihkelsoni romaani käsitlemist suunaga maailmast Eestisse, ühe võimalusena näiteks võrdlevas perspektiivis Kanada jaapanlanna romaaniga "Obasan". Kummagi romaani kirjutamis- ja ilmumisaega iseloomustavad murrangulised arengud vastavas ühiskonnas, mis toovad endaga kaasa kõrgendatud huvi ajaloo vastu.

Suurema üldistuse tasandil võib väita, et nii Kanada, kui ka Eesti kontekstis on ajaloohuvi käivitavaks jõuks ühelt poolt rahvusluse uus tõus, teisalt aga etniliste vähemuste temaatika üha jõulisem esilekerkimine. Isegi kui kahe suhteliselt noore riigi ja kirjandustraditsiooni puhul on mõlemas vallas mitmeid erisusi, ühendab nimetatud teoseid pingeväli, milles nad on loodud ning mida nad ka kajastavad.

Konkreetsemalt tuleb mõlemas romaanis selgelt esile probleemipüstitus, kuidas on tänases päevas üldse võimalik teada, mis on minevikus toimunud. Samuti küsivad need teosed ühiskonnas omaksvõetud ja sissejuurdunud või ka -juurutatud mõttemallide, sealhulgas ajaloo- ja identiteedikäsitluste paikapidavuse üle. Postmodernsele ajavaimule kohaselt ja suuresti selle toel katsutakse aga ehk kõige põhjalikumalt läbi ajaloolise tõe problemaatika.

Nii on Kogawa ja Mihkelsoni teoste puhul tegemist uut tüüpi postmodernistliku ajalooromaani ehk historiograafilise metafiktsiooniga.

Ene Mihkelsoni teose süvakihte uurides on kasulik teha ekskursse kaugemates paikades sündinud teoreetilise mõtte allikatele. Need aitavad Mihkelsoni loomingut mõtestada ja tutvustada Eestis aga ka kaugemal. Üks põhjalikumaid uue ajalooromaani žanri käsitlusi pärineb Kanada kirjandusteadlaselt Linda Hutcheonilt, mis on käesolevas ettekandes Ene Mihkelsoni romaani analüüsi teoreetiliseks aluseks. Hutcheoni toel määratletakse "Ahasveeruse une" žanrilised iseärasused ning keskendutakse mälu, identiteedi, fakti ja fiktsiooni problemaatikale. Samuti arutletakse teose funktsiooni üle historiograafilise metafiktsioonina Eesti kultuuriruumis.

Eva Rein on Tartu Ülikooli inglise filoloogia osakonna assistent ja doktorant. Tema peamiseks uurimis- ja õpetamisvaldkonnaks on Kanada ingliskeelne kirjandus. Ta on avaldanud artikleid Kanada kirjanduse ja võrdleva kirjandusteaduse alal ning korraldanud viis rahvusvahelist Kanada-uuringute konverentsi. Doktoritöö käsitleb trauma, mälu ja narratiiviga seotud küsimusi Joy Kogawa ja Ene Mihkelsoni loomingus.

Olevik kui kindlaks kujunenud tuleviku minevik: teadusliku fantastika ajaloolisest funktsioonist

Jaak Tomberg

Ungari mõtleja György Lukács käsitleb ajaloolisust niisuguse ajastu nähtusena, mil "ajalugu on massidesse kutsutud" ja ühiskondliku muutuse perspektiiv tundub käeulatuses ja teostatav ka "inimesele tänavalt". Sellele vastavalt võib teaduslikku fantastikat käsitleda kui (mitteajaloolise) utopiažanri ajaloolist järglast, fundamentaalselt "ajaloolise ajastu kirjandust", mille funktsiooniks on muutuse kui niisuguse metaforiseerimine, radikaalse muutuse võimalikkuse üle mõtlemine ning ning muutusest läbistatud progressiühiskonna lenduva olevikumomendi kinnistamine. Fredric Jamesoni järgi on teaduslik-fantastiline romaan ajaloolise romaani funktsionaalne ekvivalent, sest mõlemad tagavad omal moel olevikumomendile ajaloolise järjepidevuse: nii nagu ajalooline romaan valab igapäevase oleviku ümber kindlaks kujunenud mineviku tulevikuks, valab teaduslik-fantastiline romaan igapäevase oleviku ümber kindlaks kujunenud tuleviku minevikuks. Neid tõdemusi sünteesides püüab käesolev ettekanne teadusliku fantastika "ennustusvõime usutavuses" näha ideoloogilise haarde määra indikaatorit: mida tugevam on ideoloogiline haare, seda "mitteajaloolisem" ("utoopilisem", "lõpetatum") paistab igapäevane olevikumoment ning seda lähemal olevikule on teadusliku fantastika "usutavuse horisont", tema võime projitseerida usutavaid tulevikke. Niisuguse konstruktsiooni valguses püüab ettekanne hinnata teadusliku fantastika nüüdisaegset langemist ajaloolisse realismi.

Jaak Tomberg on kirjandusteadlane- ja kriitik, kes töötab järeldoktorina Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuri- ja kirjandusteooriatöörühmas. Tema praegusteks peamisteks uurimisvaldkondadeks on kirjandusfilosoofia, kriitikateooria, utopiakirjandus ning realismi ja teadusliku fantastika nüüdisaegsed suhted. Lisaks teadustööle ja kirjanduskriitikale on ta pidanud utopiasteemalisi loenguid, toimetanud Eesti Kirjanduse Seltsi ajakirja Vihik, tõlkinud ilukirjandust ja kirjandusteooriat ning kirjutanud näidendeid.